

Defensive Building (Architectural) Elements of Medieval Castles in Continental Croatia: Arrow Slits, Gun Loops, Crenellations and Battlements (Zorislav Horvat, 315–332), *Earthwork Elements of Defensive Systems of Small Strongholds in the Kingdom of Slavonia* (Tatjana Tkalčec, 333–342) i *The Garić Castle and Honor Banatus* (Silvija Pisk, 343–351).

Prema Borisu Yanishevskiyu (*The Road from Moscow to Smolensk Through the Protva River and the Ugra River: Origin and Development*, 353–357) na zapadu Rusije drvene utvrde imale su važnu ulogu u obrani prometnice Moskva - Smolensk korištene od 14. do 16. stoljeća.

Piotr Lasek (*Castles in Central, Southern, and Eastern Mazovia in the Fifteenth and the Sixteenth Century. The Features of Defence*, 359–370) raspravlja o uzroku modernizacije dvoraca na području poljske pokrajine Mazovije. S druge pak strane, Milan Procházka (*An Outline of Transformation of Late Medieval Fortified Complexes on the Border of Western Bosnia and Croatia*, 371–380) među ostalim analizira način na koji je kulturna pripadnost utjecala na transformaciju pojedinih utvrda na bosansko-hrvatskoj granici.

Zanimljivu tezu iznosi i Duško Čikara tvrdeći da su pojedine kurije bile inkorporirane u fortifikacijske objekte (*Single-space Manor Houses in the Context of Defense and Possible Genesis of the Post-Medieval Nobility Countryside Architecture in NW Croatia*, 381–392). Ivana Škiljan (*Veliki Tabor – From Late Medieval Fortress to Renaissance Castle*, 393–409) interpretira razvoj istaknutoga renesansnog dvorca Veliki Tabor u Hrvatskom Zagorju.

O mletačkim utverdama u Dalmaciji pišu Andrej Žmegač (*The Long Term – The Example of Dalmatian Venetian Fortresses*, 411–418) i Maria Felicia Mennela (*Collections and Drawings: The Renaissance of Venetian Fortifications in the “Stato da Tera and Stato da Mar”*, 419–428).

Još jedan članak koji govori o razvoju utvrda na pograničnom području, u ovom slučaju Mletačke Republike i Habsburške Monarhije je *Evolution of Border Fortifications. From the Siege Architecture to the Modern One Throughout the Serenissima and the Empire (XVI – XVII Century)* Federica Bulfona Gransinigha (429–437).

Izvan okvira srednjeg vijeka nalazi se i članak Uroša Košira (*Defending the Empire: Austro-Hungarian Great War Defence Systems in Slovenia*, 439–451) baveći se utverdama izgrađenim krajem 19. stoljeća i za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Posljednji rad ove opsežne publikacije, *Adaptation of the Renaissance City Walls of Zadar into Air Raid Shelters During the Italian Reign* (453–459) Davida Štrmelja i Dejana Filipčiča, također informira o adaptacijama zadarskih obrambenih zidova u prvoj polovici 20. stoljeća sukladno onodobnim potrebama stanovništva i vojske. Ovim se radom ujedno i zaključuje široki vremenski period koji pokriva ovaj zbornik, a kojim se djelomično nastoji rekonstruirati razvoj fortifikacija na širem europskom području.

Luka Štefan

Towns and cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Newcomers, ur. Irena Benyovsky Latin – Zrinka Pešorda Vardić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2020., 296 str.

Godine 2020. objavljeno je izdanje *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Newcomers* kao treći zbornik radova s uspješnog projekta koji već jedno desetljeće vode Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić s Hrvatskog instituta za povijest. Zbornik broji

296 stranica te se sastoji od 15 članaka. Na samom početku zbornika urednice donose uvodna razmatranja o temi zbornika, ciljevima kojima su se vodile pri samom organiziranju skupa koji je prethodio ovom izdanju te pitanjima koja su autori pokrili u svojim radovima (5), a potom slijede kratke biografske crtice o autorima (6–8) te sadržaj zbornika (9–10).

Uvodnu studiju potpisuje urednica Irena Benyovsky Latin pod naslovom *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The Newcomers and the City (An Introductory Study)* (11–33). Autorica ističe kako su došljaci bili kompleksna skupina i da su se razlikovali prema društvenom statusu, zanimanju, dobi, spolu, podrijetlu, bogatstvu, kao i razlozima zbog kojih su migrirali u određeni grad (posljedica rata, glad, epidemija, posao, vjerski razlozi itd.), a najčešće su ti razlozi utjecali na to kako će pojedini došljak ili skupina došljaka biti prihvaćeni u novom gradu. Isto kao što su vanjski faktori utjecali na njihovu migraciju u novi grad, tako su sami došljaci zauzvrat mijenjali strukturu tog istog grada – demografsku, zakonsku, obiteljsku, ekonomsku itd. te utjecali na ostale aspekte gradskog života. Strategije adaptacije došljaka odvijale su se na sličan način u različitim gradovima, a integracija se smatrala potpunom dobivanjem punog građanstva, iako se ono nije odvijalo na isti način svugdje.

Marija Karbić u članku *Forenses, aduene, and novi concives nostri in the Medieval Urban Settlements of the Sava-Drava Interamnum* (35–44) uspoređuje odnos prema došljacima u *Iločkom statutu* te u Gradecu, budući da je on pripadao skupini tavernikalnih gradova, dok *Iločki statut* sadrži zakone prisutne u sličnim tipovima urbanih zajednica. Autorica se dotakla tema poput odnosa prema strancima i došljacima tijekom kupnje imovine, restrikcija prema pridošlim i stranim trgovcima, nepovjerenja prema strancima, razlike u kaznama između stranaca i građana, uvjetima pod kojima stranac ili došljak postaje punopravni građanin (*civis*), uključenosti u zajednicu te uspon pojedinih individualaca unutar nje.

U radu *From Newcomer to Town Judge: The Role of Newcomers in the Formation of Urban Elite in Zagreb's Gradec* (45–60) Bruno Škreblin obrađuje primjere došljaka koji su se uzdigli na poziciju gradskih sudaca u Gradecu od 1351. do 1525. godine i na koji način su se integrirali u gradsku elitu. Autor donosi popis od 94 poznatih gradskih sudaca u rečenom razdoblju te zaključuje da su bar trećina njih bili došljaci, a otvorenost prema uglednim i bogatim došljacima može se objasniti težnjama gradske elite da prošire svoj utjecaj i ugled izvan granica grada, u čemu su im došljaci uvelike mogli pomoći sa svojim vezama iz gradova svojeg podrijetla, a integracija došljaka se najuspješnije odvijala bračnom vezom sa ženskim članovima elite.

U članku Janeza Mlinara pod naslovom *Newcomers in Ljubljana: Possible Comparisons* (61–76) autor iznosi primjere slučajeva pojedinih istaknutih došljaka ili obitelji koji su u različitim etapama u kraćim ili dužim razdobljima obitavali na području Ljubljane. Kapital koji su donijeli pri svojem doseljenju omogućio je gradu brzi ekonomski razvoj, posebice početkom 14. stoljeća, učinivši Ljubljanu važnim trgovačkim središtem. Bankari koji su dolazili iz romanskih područja donijeli su svoje običaje davanja zajmova, dok su talijanski trgovci pridonijeli sa svojim tehnikama vođenja knjiga i trgovine knjigama u drugoj polovici 15. stoljeća.

Rad *Economic Newcomers in Medieval Piran and Their Inclusion in the Urban Setting (Before the Mid-14th Century)* (77–97) autorice Darje Mihelič bavi se analizom ekonomskih djelatnosti u Piranu – kao što su razni obrti, trgovina, agrikultura, novčane transakcije, ribarstvo, proizvodnja soli, te u kojoj mjeri i u kojim granama su dominirali došljaci i otkud su oni sami vukli podrijetlo. Autorica naposljetku zaključuje kako se ovakav komparativan pristup može vršiti na nekoliko načina: unutar jednog grada kao što je ovdje bio slučaj s Piranom, na široj razini – između mediteranskih gradova slične populacije i veličine, a također bi bilo potrebno dobiti

uvid u manje gradove s kojima je Piran održavao poslovne kontakte, kako bi dobili zrcalnu sliku kakav su utjecaj i ugled ostvarivali došljaci iz Pirana u tim gradovima.

Zrinka Nikolić Jakus u članku *Integration of Immigrants among the Dalmatian Nobility before the Mid-14th Century (99–125)* opisuje načine uključivanja došljaka u gradsko društvo Zadra, Trogira i Splita do prve polovice 14. stoljeća, kada je došlo do zatvaranja gradskog plemstva i sve su se rjeđe prihvaćali novi članovi. Autorica raspravlja o podrijetlu određenih obitelji iz navedenih gradova, čiji su potomci postali dio lokalne elite, te donosi genealogiju nekih od njih, kao što je obitelj Martinušić/Pećar, Contarini i Vitturi. Zaključuje da je status i/ili bogatstvo, bez obzira na podrijetlo obitelji, uveliko pomoglo da steknu imovinu te da se brzo integriraju u u dalmatinsku gradsku elitu, što su činili također brakom sa ženskim pripadnicama "starih" i već uglednih obitelji.

Autor Ivan Majnarić u radu pod naslovom *Personal Social and Legal Statutes in Eastern Adriatic Cities: Norms and Practice of Zadar in the Mid-14th Century (127–145)* analizira položaj individualaca u Zadru sredinom 14. stoljeća i prema notarskim spisima postavlja hipotezu da normativni kriteriji nisu čvrsto definirali položaj individualaca u istočnojadranskom gradu u 14. stoljeću, već da su norme bile prilagođene položaju koji je pojedinac zauzimao u društvu. Tako je, primjerice, tijekom navedenog razdoblja, gradsko plemstvo imalo titulu *nobiles cives*, koja je kombinirala društvenu i pravnu oznaku, čime je dotadašnji termin *civis* izgubio prijašnje značenje i prilagodio se trenutačnim društvenim okolnostima. To je također značilo da termin *civis* bez dodatka *nobilis* se sve više približio terminu *habitor*, gdje su oba termina počela označavati ponajprije određeni društveni kapital.

Članak Tonije Andrić *The Role of Newcomers in the Economy of Late Medieval Split (147–169)* analizira došljake koji su, svojom društvenom i ekonomskom aktivnošću, nepovratno promijenili lokalno okruženje Splita tijekom 14. i 15. stoljeća, fokusirajući se na njihovu brojnost, podrijetlo i društveno-legalni status te njihovu ulogu i utjecaj u tadašnjim ekonomskim okolnostima. U ova dva stoljeća, došljaci su najčešće dolazili iz susjednih istočnojadranskih komuna, manjih obalnih gradova, sela dalmatinskog i bosanskog zaleđa te prekomorskih talijanskih komuna, a oni sami bili su trgovci, obrtnici, te se bavili poslovima iz financijskih i fiskalnih sektora, kao i obučavanjem obrtničkih naučnika.

U radu Nevena Isailovića naslova *Newcomers as Office Holders: The familiares of Hrvoje Vukčić in Central Dalmatian Cities (171–182)* donosi se pregled došljaka bosanskog porijekla, koji su bili familijari obitelji Vukčić, te su obnašali razne službe povezane s komunama Srednje Dalmacije, posebice onima gdje je Hrvoje imao veliki utjecaj, kao što su Šibenik i Trogir te Split, koji mu je bio direktno podvrgnut. U razdoblju od 1403. do 1413. godine, iako nije bilo promjene u vlasti, bosanske vojvode koji su upravljali Splitom u njegovo ime prekršili su niz komunalnih običaja i sloboda, čime su izgubili naklonost stanovništva, a pogotovo plemstva. Međutim, ova nenaklonost nije utjecala na svakodnevni život komune te nije bila jednoglasna i općeprihvaćena, budući da su postojale političke podjele među samim Splićanima i zasigurno su neki izvori davali pristranu sliku događaja.

Meri Kunčić u članku *The Role of Foreign Intellectual Elites in the Everyday Life of Late Medieval Rab (183–194)* predstavlja primjere došljaka koji su obitali u komuni Raba tijekom 15. stoljeća, a pripadali su skupini školovanih intelektualaca, obrtnika (graditelja, klesara), notara, ljudi izučeni u medicinskim profesijama te brijača. Ovi pojedinci su najčešće bili pozvani od komunalnih vlasti ili utjecajnih i bogatih patricijskih obitelji, a nakon što su dovršili svoj posao koji je bio propisan u ugovoru s klijentom napustili su komunu u potrazi za novim poslom u Dalmaciji

i drugim regijama. Autorica, koristeći podatke iz notarskih spisa, pokušava rekonstruirati pojedinosti o njihovoj profesiji, obiteljskom životu te društvenom i zakonskom položaju u komunalnom društvu Raba.

U članku Fabiana Kümmelera pod naslovom *The World in a Village: Foreigners and Newcomers in Late Medieval Korčula (195–211)* obrađuje se odnos stranaca i došljaka u Korčuli u 15. stoljeću, gdje su ne samo gradska luka, nego i otočke ruralne luke privlačile trgovačke i hodočasničke brodove na putu u Veneciju, Levant i druge jadranske i mediteranske destinacije. Štoviše, čak je i ruralno stanovništvo profitiralo od neposredne razmjene sa strancima, te su stanovnici poticali došljake da se tamo trajno nasele, bilo to u gradu ili u četiri pripadajućih sela. Kao *habitatores*, došljaci su bili integrirani na više razina – društvenoj, zakonskoj i ekonomskoj, dok je domaće stanovništvo imalo koristi od njihova rada kao obrtnika, trgovaca, kirurga i učitelja, ali i od osobnih i financijskih doprinosa koje su sa sobom donosili u život komune.

Autorica Paola Pinelli u radu *“Me pare essere in uno lanbarinto e parme essere ligato a non e sapere voltare a nulla banda”*: *Ragusa and the Italian Merchants in the First Half of the 15th Century (213–231)* predstavlja skupinu talijanskih trgovaca koji su obitali u Dubrovniku u prvoj polovici 15. stoljeća proučavajući 27 ugovora o radu, u kojima su osobe bile zaposlene na period od šest mjeseci do osam godina, iako su najčešći ugovori bili na četiri ili šest godina, ovisno o profesiji koju bi individualac obavljao. Također, što se tiče plaća, postojala je razlika između majstora i običnih radnika, ne samo u svoti novaca, nego i u načinima isplate, bilo to u novcu ili naturi, ili oboje.

Zrinka Pešorda Vardić u članku pod naslovom *For the Benefit of the Family and the City: Marital Networking of the New Citizens in Late Medieval Dubrovnik (233–254)* obrađuje najprije temu odnosa prema došljacima u kasnosrednjovjekovnom Dubrovniku, koji je najčešće privlačio ljude iz Huma i bosanskog zaleđa, dalmatinskih komuna, Boke i prekojadranske talijanske obale, bilo da su služili kao radna snaga ili kao obrazovani djelatnici u javnim službama (kancelari, notari, doktori, učitelji, farmaceuti). Autorica se također dotiče i pitanja dobivanja građanstva u Dubrovniku, koji su bili kriteriji koje je pojedinac trebao ispunjavati i koliko su oni značili u svakodnevnom životu komune, te na koji su se način došljaci bračnim vezama uklopili u život zajednice, najčešće se ženivši s osobama istoga društvenog statusa. Društveni sloj u Dubrovniku krajem srednjeg vijeka bio je zasnovan na mnogobrojnim došljacima koji su došli u grad tijekom 14. i 15. stoljeća, i koji, zbog zatvorenosti vladajućega aristokratskog sloja, nisu mogli sudjelovati u gradskoj politici i vlasti, ali su se usprkos tome afirmirali kao gradska društvena elita.

Rad *Newcomers in Rovinj in the Late 16th Century (255–281)* autorica Danijele Doblanović Šuran te Marije Mgorović Crljenko bavi se došljacima u Rovinju pretkraj 16. stoljeća koristeći različite vrste izvora. Najprije analiziraju popis iz 1595. godine gdje su navedene 543 obitelji i 2800 stanovnika u Rovinju, te dijele obitelji došljaka u dvije kategorije: one koji su do 1595. godine obitali u gradu duže vrijeme te oni kojima se prema prezimenu ili dodatku imenu izričito označava da su nedavno stigli u grad. Autorice potom koriste matične knjige vjenčanih kako bi identificirali s kojim slojem su se došljaci ženili te kakav tip svadbenih darova su došljaci davali svojim budućim suprugama ili kakve su darove primale došljakinje ili kćeri došljaka, prema čemu se može do određene mjere pratiti trud koji je ovaj sloj ulagao kako bi se popeli više na društvenoj ljestvici.

Zbornik završava člankom Ermanna Orlanda *Dalmatians and Slavs in Venice during the Late Middle Ages: Between Integration and Assimilation (283–296)*, u kojem autor opisuje politiku

Venecije prema skupini dalmatinskog i slavonskog stanovništva koje je tamo obitavalo u kasnom srednjem vijeku, bilo da se radilo o poslovima koje su obavljali tamo, njihovim migracijama, integraciji te koegzistenciji s lokalnim stanovništvom. U vidu veze između integracije i koegzistencije, potrebno je spomenuti bratovštinu dalmatinsko-slavonskog stanovništva pod nazivom *Scuola dei Dalmati* ili *Scuola di San Giorgio e Trifone degli Schiavoni*, koja je osnovana 1451. godine. Ona je služila kao emocionalna podrška i društvena i zdravstvena pomoć; mjesto informacija i uspostavljenih kontakata, nudeći potrebno znanje o funkcioniranju javnih ustanova; osiguravatelj financijske pomoći.

Zbornik *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Newcomers* daje dosta detaljan pregled odnosa došljaka u različitim srednjovjekovnim gradovima i omogućuje komparativni pogled na međusobni odnos grada i njegove zajednice s došljacima. Pregledavajući članke u zborniku, mogu se vidjeti određene sličnosti u različitim područjima. Pravna kategorija građanin (*civis*) nije u istom razdoblju označavala istu društvenu skupinu, kao i što se postupak stjecanja građanstva razlikovao s obzirom na komunu i njezin statut. To što je određeni pojedinac bio došljak u gradu i nije još dobio puno građanstvo nije značilo da nije uživao određena prava i društveni status u novoj sredini, a koliko će se daleko uspesti na ljestvici je ovisilo o njegovu bogatstvu i položaju u gradu podrijetla. Trajni čin integracije u novu sredinu bilo je sklapanje braka s lokalcima prilikom čega bi se najčešće ženili pojedinci sličnog bogatstva i društvenog položaja i na taj način si osigurali viši položaj u novom gradu. Svaka skupina došljaka je sa sobom nosila određene posebnosti, karakteristike i običaje i bili su stranci u novoj zajednici u kojoj su se trebali prilagoditi zakonima komune u koju su dolazili. Međutim, u isto vrijeme su svojim radom i djelovanjem oblikovali novu sredinu, i baš ta raznolikost mnogobrojnih došljaka i stranaca činila je temelj srednjovjekovnih gradova. Iako tema došljaka u srednjem vijeku otvara još dovoljno prostora za daljnja istraživanja, ovaj je zbornik napravio velik korak naprijed i nadam se da će potaknuti ostale znanstvenike iz različitih polja da također daju svoj prinos ovom istraživačkom pitanju.

Sanja Miljan

Trideset pogleda na Sredozemlje: uvodni eseji "Knjige Mediterana", ur. Nenad Cambi, Književni krug, Split 2020., 324 str.

Sredinom ove godine objavljena je knjiga *Trideset pogleda na Sredozemlje. Uvodni eseji "Knjige Mediterana"* u izdanju splitskoga Književnog kruga. Kao što i sam naslov kaže, knjiga objedinjuje uvodna predavanja s manifestacije "Knjiga Mediterana", znanstvenog i kulturnog projekta udruge Književni krug koji se svake godine koncem rujna odvija u Splitu već više od tri desetljeća. Ova manifestacija godišnje obuhvaća jedan ili čak dva znanstvena skupa koji se svojom temom uvijek referiraju na Sredozemlje u prošlosti, a uz to se održavaju i popratne izložbe, predstavljanja knjiga i tematska predavanja. Broj sudionika godišnje premašuje stotinu, a osim iz Hrvatske, oni dolaze i iz drugih zemalja Sredozemlja, Europe i svijeta. Svake godine naročita počast iskazuje se jednom uglednom gostu koji bude pozvan da govori na otvaranju "Knjige Mediterana". Uvodni su eseji tih eminentnih znanstvenika sada okupljeni u ovoj knjizi te u kronološkom slijedu njihova izlaganja konačno objavljeni, uz kratku biografiju s fotografijom autora.